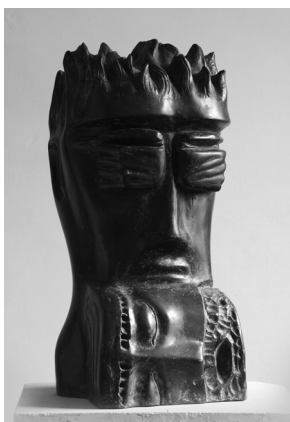

SZENTPÉTERY PÉTER

DAWKINS MUTATVÁNYA

Igehirdetés, vállveregetés, tervezetlenség

Ha az evolúció Isten nélkül is megmagyarázható, mi szükség van Istenre? Ha az evolúció Isten nélkül nem magyarázható meg, szükség van-e az evolúcióra?

Richard Dawkins oxfordi biológus és zoológus az ún. új ateisták legismertebb képviselője. A kifejezés az amerikai Gary Wolf újságírótól származik, aki a San Franciscó-i *Wired Magazine* 2006. októberi számában írt róluk *Battle of the New Atheism* címmel.¹ Eredetileg az ún. „négy lovasról” (Jel 6,1–8) van szó. Vagyis: Richard Dawkins, Oxford (1941) Daniel C. Dennett filozófus, Tufts University, Massachusetts (1943), Sam Harris filozófus, idegtudós, Santa Barbara (1967) és Christopher Hitchens (1949–2011) angol származású újságíró, író, Houston. Tevékenységük a 2001. szeptember 11-i merényletek után erősödött fel és került egyre inkább a figyelem középpontjába.² Közülük Dawkins a legismertebb és a lehangosabb, az „ateisták pápájának” is nevezik. Az ő 2006-ban megjelent *Isteni téveszme* című könyve számít alapl műnek, az összes ide sorolható munka közül erre hivatkoznak a leggyakrabban.³ *A nagy terv* című könyv 2010-es megjelenése óta Stephen Hawkingot is hozzájuk számítják, de kisebb-nagyobb körben másokat is.⁴ Jó néhány művük magyarul is olvasható, különösen Dawkinstól.⁵

A vallás gyűlöletétől a társutasok megdicséréséig

■ Az *Isteni téveszme* bírálatáról magyarul is bőven olvashatunk, ezért az alábbiakban a folytatással, *A legnagyobb mutatvány* című könyvével foglalkozunk, az előzményekre is utalva.⁶

A talán legfontosabb előzmény, szélteben-hosszában idézett gondolata *A vak órásmesterből*:

„A biológia a komplikált dolgok tudománya, amelyek olyanok, mintha céltudatos tervezés eredményei lennének.”⁷

Az *Isteni téveszmében* még az a legbántóbb és legzavaróbb, hogy a tudomány és vallás viszonyát pozitívan felfogó tudósról „Neville Chamberlain iskolájának” bélyegzi. Ezzel az egykori brit miniszterelnök Hitler iránti békülékeny megalkuvására utal. Az analógia rendkívül ízléstelen, visszataszító, elfogadhatatlan, nemcsak a vallásos vagy a vallás iránt nyitott tudósokra, hanem – Hitler szerepében – különösen a vallásos emberekre nézve. Az egész könyvben itt mutatkozik meg leginkább Dawkins valódi vitakultúrája.⁸

Itt hadd utaljunk Bernard Schweizer *Hating God: The Untold Story of Misotheism* című könyvére.⁹ Aktív egyháztagok, tisztségviselők hajlamosak mindenkit egyszerűen ateistának nevezni, aki elveti a keresztény tanítás(oka)t. A Long Island University angolprofesszora igyekszik nagyon finom megkülönböztetéseket tenni. A mizoteista nem Isten létét tagadja, hanem harcol, küszködik vele, többé-kevésbé felelőssé téve őt a természet tökéletlenségeiért, katasztrófáiért és az emberi nyomorúságért. Dawkinst és az új ateistákat nem sorolja ezekhez. Dawkins nem közvetlenül szólítja meg és támadja Istent. Támadása csak a vallás elleni általános(abb) kritikájának része, amely vallás az ilyen Istenbe vetett hitre épül. Inkább „új antiteistának” kelle-ne őt és társait neveznünk, mivel általában a teista vallásosságot támadják, nem pedig csak Isten létét.¹⁰ Az abszolút mizoteizmus képviselői Isten letételét, halálát ünneplik, mint Nietzsche. – Úgy gondolom, egy kevésbé vitatkozva a szerzővel, hogy Dawkins többé-kevésbé ide is sorolható. Vagyis mondjuk így: Isten halálát úgy akarja siettetni, hogy a „megszületését” nyilvánítja eleve lehetetlennek. – Az agnózisztikus (nem elírás) mizoteizmus képviselői, mint Elie Wiesel, küszködnek kérdéseikkel és kételyeikkel, és titkon remélik, hogy nincs igazuk.¹¹

A fentebb elmondottakat azonban árnyalja, hogy korábban Dawkins is beült az iskolapadba Neville Chamberlain említett iskolájában. Richard Harries oxfordi püspökkel 2002-ben fogalmazott, más püspökökkel és tudósokkal együtt aláírt levelében arról panaszkodik Tony Blair akkori miniszterelnöknek, hogy a gateshead-i Emmanuel City Technology College-ban az evolúció ugyanabba a kategóriába tartozó hitvallás, mint a bibliai értelemben vett teremtés.¹² (Tegyük hozzá: „Tony Blair iskolája” sem sokkal jobb, amikor a következő évben az állítólagos tömegpusztító fegyverek miatt helyeselte a második iraki háborút.) Ettől még a vallás *virus of the mind*, az elme vírusa marad Dawkins számára, amint azt híres tanulmányában annak idején kifejtette.¹³

A „mutatvány” borítója is azt hirdeti, hogy „Az Isteni téveszme sikerszerzőjének új könyve”. Szerzője ezt bevallottan nem vallásellenes műnek szánta, amelyben az evolúció tényét kívánja bizonyítani. Megemlíti, hogy Canterbury érsekének nincs problémája az evolúcióval, és ugyanígy a pápának sem. A pápához zárójelbe tett megjegyzés azonban tökéletesen rávilágít az ember evolúciós folyamat általi teremtésének problémájára: „beleértve vagy leszámítva azt a furcsa bizonytalanságot, hogy pontosan melyik paleontológiai csomóponttól létezik az emberi lélek.” Megdicséri azokat a teológusokat, akik szerint Isten elindította a folyamatot, de később már nem tartotta rajta a kezét. Vagy azt is hihetik, hogy „Isten először létrehozta az univerzumot, majd olyan harmonikus törvények és fizikai állandók felállításával ünnepelte meg a születését, amelyeket úgy számolt ki, hogy megfeleljenek annak a kifürkészhetetlen célnak, melyben végső soron mi is szerepet játszunk. Még ha néha csak vonakodva, máskor boldogan, a gondolkodó és értelmes lelkészek és lelkésznek is elfogadják az evolúció bizonyítékait.”¹⁴

Dawkins azonban amellet, hogy főpapi szövetségeseire tekintettel visszafogja magát a vallás, jelesül a kereszténység általános bírálatában (talán az „ellenségem el-

lensége a barátom” erkölcsileg igencsak megkérdőjelezhető elve alapján), fontos homiletikai és poimenikai mondanivalóval is szolgál számukra. Arra biztatja őket, hogy kicsit több energiát fektessenek „az általuk is helytelenített tudományellenes zagyaság” felszámolásába. Ha az ígehirdető egyetért az evolúció tényével és azzal, hogy Ádám és Éva sohasem létezett, akkor ez utóbbit is hangsúlyoznia kell: „meg-gondolatlanul kiáll a szószékre, Ádám és Éva példáján kifejt valamilyen erkölcsi vagy teológiai kérdést a prédikációjában, és nem említi meg, hogy Ádám és Éva természetesen sohasem létezett!”¹⁵

A folytatást is azért idézzük, mert a legismertebb harcos ateista figyelmeztetését – bármi okunk is legyen rá – nem engedhetjük el a fülünk mellett: „Mikor ezt a szemükre vetik, azzal érvelnek, hogy tisztán »szimbolikus értelemben« szándékoztak használni, hogy valamit kezdjenek, mondjuk, az »eredendő bűnnel« vagy az ártatlannak tisztaságával. Esetleg bártortalanul hozzáteszik: nyilvánvalóan senki sem olyan buta, hogy szó szerint értse a szavaikat. De ezt a gyülekezetük is tudja? A templomi padban vagy az imaszőnyegen térdelő hívőnek honnan kellene tudnia, hogy a Szentírás melyik részletét kell szó szerint, és melyiket szimbolikusan értenie? Tényleg olyan könnyű ezt kitalálniuk a templomba járó tanulatlanoknak? Az esetek többségében a válasz egyértelmű nem, és nem csoda, ha ettől összezavarodnak.”

Dawkins persze csak az alapvető dilemmára nem tér ki. Ha az evolúció Isten nélkül is megmagyarázható, mi szükség van Istenre? Ha az evolúció Isten nélkül nem magyarázható meg, szükség van-e az evolúcióra?¹⁶ Amennyiben Isten indította el (netán még felügyeli is), akkor Ő az egész folyamat legfontosabb tényezője, és valamiképpen megfoghatóvá kell(ene) tenni a különbséget ahhoz képest, hogyha nem Ő (mivel – feltéve, de meg nem engedve – nem is létezik). Ez nem lehet ízlés, meggyőződés kérdése. Vagy annyira *Deus absconditus*, annyira elrejtőzik teremtő munkája mögé, hogy a látszat inkább az ellenkezője?

A figyelmeztetés azonban homályosan utal a lehetséges veszélyre, és Dawkins az *Isteni téveszmében* olyannyira megvetett Szentírással is revolverezi az adott ügyben szövetségeseit:

„Gondolkodjanak, püspök urak! Vigyázzanak, kedves lelkészek! Dinamittal játszanak, és a lappangó viszály kitorését kísértik – ami majdnem biztosan be is következik, ha nem tesznek ellene. Nem gondolják, hogy óvatosabbnak kellene lenniük, amikor a hallgatóságuk előtt azt mondják: »hanem legyen a ti igenetek igen, és a nem nem; hogy kárhóztatás alá ne essetek?« (Jak 5,12) A meglehetősen elterjedt és népszerű téveszmék hangoztatása helyett inkább Önöknek is a tudósokat, a tudomány letéteményeseit kellene buzgón és lelkesen segíteniük!”¹⁷

A téveszmék: „Az amerikaiak több mint 40 százaléka elutasítja, hogy az emberiség más állatokból fejlődött ki, és azt hiszi, hogy Isten teremtett minket – és minden életet – valamikor az elmúlt tízezer évben.”¹⁸

Kérdés, hogy a tudomány mely letéteményeseiről van szó. Dawkins szerint nyilván azokról, akik elvetik az iménti téveszmét. Ha itt nem is mondja ki, a sorok között csak benne van, hogy valójában mi a legfőbb téveszme: Isten teremtett minket. Az, hogy az elmúlt tízezer évben, már csak a hab a tortán. De persze szerinte is, mint láthattuk, sokkal elviselhetőbbek azok, akik Istent legfeljebb az evolúció elindítójának tartják. Amúgy pedig az evolúciót elvetők között is sokan elfogadják a hosszú kozmológiai és geológiai korokat, vagyis nem csupán „fiatal Föld kreacionisták” (Young Earth Creationism – YEC), hanem öreg Föld kreacionisták (Old Earth Creationism – OEC) is vannak. Az utóbbiak közé tartozik Dawkins egyik legismertebb ellenfele, vitapartnere, John Lennox matematikus, szintén Oxfordból. Népszerű könyvében az *Isteni téveszme* elején szereplő Douglas Adams-idézetre utal: „Nem elég gyönyörködni a csodálatos kertben, azt is el kell hinni, hogy tündé-

rek laknak benne?” Mintha Istenről gondolkodni ugyanaz lenne, mint „Télapóról, sárkányokról, koboldokról, tündérekről vagy kerti manókról”. Hamis alternatíva – tegyük hozzá: hamis extrapoláció –, hogy vagy tündérek vannak, vagy semmi sincs.¹⁹ Hogyan állíthatja bárki, hogy a végső, akár személyes okról való elképzelés valóság-tartalma sem lehet több, mint egy mégoly fantasztikus, de a jelen világon belül elképzelt lényé?

Itt hadd vessük közbe, amit Dawkins a közelmúltban egy levelező fórumon nyilatkozott a vallási iskolákról (*faith schools*). Úgy gondolja, hogy ezek mindaddig ártalmatlanok, amíg nem tanítanak hitet. A vallásról való tanítás rendben van, mivel enélkül nem érthető a történelem. Az irodalom angolul és más nyelveken is megköveteli a (szent) iratok ismeretét. De „gonosz” dolog azt tanítani a gyerekeknek, hogy, mondjuk, ők katolikusok vagy muszlimok. Ugyanúgy nem kellene beszélnünk katolikus vagy muszlim gyerekekről, ahogyan „posztmodern” vagy „egzisztencialista” gyerekekről sem beszélünk. Ugye hogy mennyire abszurd, kérdezi. Mégsem vonja össze senki sem a szemöldökét a „katolikus gyerek” vagy „muszlim gyerek” hallatán. Arra kér, hogy tiltakozzunk az ilyen szóhasználat ellen.²⁰

Hadd jegyezzük meg, hogy a párhuzam eléggé sántít. A vallás, a transzcendensben való hit valamilyen formája mindig is hozzátartozott az ember identitásához. Akinél nem, az pedig kénytelen (volt) ezzel szemben meghatározni az identitását. Az egzisztencializmus egy gyerek esetében aligha lehet identitásképző tényező. A posztmodernség pedig még kevésbé megfogható a posztmodern kor gyermekei számára. Nyilván a vallás is kezdetben a külsőségek, megszokás által hat, a tanítások csak később. A francia forradalom alatt nem véletlenül állították fel az ész istennőjének szobrát, Comte nem véletlenül akart egyházat alapítani, Haeckel sem véletlenül lett „ellenpápa”, a kommunisták is a maguk módján helyettesítették az egyházi szertartásokat és összejöveteleket, és „ateista egyház” is van.

A Darwin-jubileum alkalmából, 2009. február 12-én Oxfordban, Lord Richard Harries akkor már nyugalmazott oxfordi püspökkel a Huxley–Wilberforce vitára emlékeztetve tartott pódiumbeszélgetésükben hasonló gondolatokat hallhattunk.²¹ Dawkins szerint a gyülekezetek többségében nem azt hiszik a Geneziszről, amit Harries. Dawkins úgy gondolja, hogy Haydn, ha később élt volna, akkor „Evolúció-oratóriumot” írt volna...

Továbbá: Jézus nem kívánta, hogy példázatait szó szerint értsék, de a Szentírás más részeinél honnan tudjuk, hogy a szerzők is allegóriának szánták-e? Dawkins szerint – bármennyire is megköveteli az igehirdetőktől, hogy az első emberpár allegorikus voltát hangsúlyozzák – maga az eljárás akkor is furcsa, még ha a bronzkori pásztorok szó szerint érthették is. Mi lenne, ha kiderülne, kérdezte, hogy a kettős spirál, a DNS valójában nem létezik. Akkor valaminek a szimbólumaként értelmeznék, például az emberi szeretetet jelképezné?

Harries püspök legalább a vége felé nem mulasztotta el, hogy szót ejtsen Darwin tulajdonképpeni problémájáról. Vagyis elmondta, hogy az evolúció kegyetlensége sokkal nagyobb probléma, mint maga az evolúció, de nem részletezte. Dawkins sem ütötte le a teodicea így kapott magas labdáját. Dawkins szerint különben is előrehaladunk, előrenézünk, tehát nem kell visszamenni a Bibliához.

A tervezetlen tervezettségűl a tervezett tervezetlenségig

■ Dawkins „mutatványos” könyvének végkicsengése minden, a felvilágosult püspököknek és teológusoknak szóló vállveregetés ellenére az, hogy az élőlények nem lehetnek teremtés, illetve tervezés eredményei, hiszen bizonyos megoldások ennek ellenkezőjéről győznének meg. Kedvenc példája a zsiráf visszatérő gégeidege, amely

nem a gége közelében, néhány centiméterre ágazik ki a bolygóidegből, hanem a nyaka aljából fordul vissza. Egy intelligens tervező ilyet nem alkotott volna.²² Ez azonban csak a jéghegy csúcsa. „...ha egy nagy állat belsejét bárhol szemügyre vesszük, megsemmisítő erővel hat ránk a tökéletes összevisszaság! Nem csak arról van szó, hogy egy tervező sohasem vétett volna olyan hibát, hogy ekkora vargabetűre kényszerít egy ideget; egy tisztességes tervező sohasem idézett volna elő *akkora* zűr-zavart, mint az egymással összevissza keveredő artériák, vénák, idegek, belek, zsír- és izomcsomók, bélfodrok és egyebek útvesztője.”²³ Meg kell azonban jegyeznünk, hogy kisimított, kibogozott, kivasalt zsírfot nem ismerünk. Az állat nagyon jól megvan a maga környezetében, anélkül hogy hosszú gégeidege miatt akár egy pillanatig is „idegesítene” magát. De tegyük ellenpróbát. Mit mondanának Dawkins és társai az általuk kívánatosnak tartott tipp-topp élőlényekről? Valószínűleg azt, hogy nem volt szükségük tervezőre, hiszen íme, a természet a legegyszerűbb, leglogikusabb utat választotta. Vagy tegyük mellé Walter J. ReMine felfogását: „Az élet egyetlen tervező műve – az élet úgy lett megtervezve, hogy minden más eredetmagyarázatnak ellenálljon.”²⁴ A csupa tökéletes üzenet azonban sok-sok tervező látszatát keltené.²⁵ Vagy mint az előbb utaltunk rá, egyét sem.

Daniel Dennett, Dawkins elvbarátja, aki a „négy lovas” közül a legkevésbé agresszív stílusú, híres könyvében költőien, emelkedetten fogalmazza meg a tervezetlen tervezettséget: „Mi a tervezési munka? A véletlen és a szükségszerűség csodálatos házassága, mely milliárdnyi helyen, milliárdnyi különféle szinten történik egy időben. És ezt miféle csoda okozta? Semmilyen. Ez csak úgy adódott az idő teljességében. Némileg még azt is mondhatjuk, hogy az életfa teremtette önmagát. Nem egy csodaszerű, pillanat alatt lezajló huss-sal, hanem lassan, lassan, évmilliókon át.”²⁶

Amin pedig a régi-új ateistáknak és minden naturalistának el kellene gondolkodnia: ők maguk hogyan jutottak el véletlen, tökéletlen tervezetlenség által a tökéletes számonkéréséig? Mivel nem áll módunkban, hogy élettelen anyagból tökéletes zsírfot tervezzünk, és megelevenítsük, inkább azon kellene gondolkodnunk, hogy a tervező miért engedi meg magának az élőlények (vélt vagy valós) tökéletlenségeit. Nem kizárt, hogy azért, mert rajta kívül senki sincs, aki megengedhetné... Ez is logikus magyarázat, amelyet csak a naturalizmussal mint világnézeti alapállással lehet elvetni.

Emellett a szenvedés hozzátartozik az élővilághoz, úgy is mondhatjuk, hogy a tökéletlenség szélsőséges esete. – A szenvedés tehát „a természetes kiválasztással zajló evolúció mellékterméke; elkerülhetetlen következmény, amely miatt érzelmes pillanatainkban sajnálkozunk”. A teológusokat persze olyannyira foglalkoztatja a szenvedés, hogy még nevet is adtak neki: „teodicea”. Erre a szóra ahhoz a vállalkozáshoz van szükség, hogy a problémát megpróbálják közös nevezőre hozni Isten feltételezett jóságával.²⁷ Darwin híres példáját említi a fürkészdarazsakkal. (A fürkészdarázs megbénított hernyóba rakja petéit, hogy a kikelő lárvák friss hússal tudjanak táplálkozni.²⁸) Darwin nem tudta magát meggyőzni, hogy a módszer egy jóakarátú teremtőtől származna. „Ám ha a természetes kiválasztás ül a vezetőülésbe, akkor minden tiszta, érthető és világos lesz. A természetes kiválasztás fikarcnyit sem törődik a kényelemmel. Miért kellene?”²⁹ Az ilyen kijelentések azonban valójában nem megoldják, csak odébb tolják, elfedik a problémát. Miért olyan biztos, hogy csak a természetes kiválasztás vagy bármilyen más, szigorúan csak természeti folyamat ül(t) be a vezetőülésbe? Dawkins szerint azonban Darwin nyomán „felemelő elképzelés ez”. A természetnek még a szenvedés iránti közömbösségében is van valami felemelő, mivel kérlelhetteetlenül következik a vezérlőelvől, vagyis a legrátermettebbek fennmaradásából. De itt legalább nem tekintni kártékonynak a teológusokat, csak lesajnálja őket: „A teológusok talán itt összerezzennek, hiszen a teodiceából ismerős trükk kö-

szön vissza, amely szerint a szenvedés elkerülhetetlenül összefonódik a szabad akarral.³⁰ Persze a tudósok is emberek, akik elítélik a kegyetlenséget, és akiket ugyanolyan jogosan elborzaszt a szenvedés, mint bárki mást, írja. „A jó tudósok, mint Darwin, azonban felismerik, hogy bármilyen visszataszítóak a valós világ igazságai, szembe kell nézni velük.”³¹ Kérdés persze, ki hogyan érti a szembenézést. Talán úgy, ahogyan egy diktatúrában is alapvetően kétféleképpen lehet. Valaki vagy belenyugszik a status quóba, és megpróbálja elviselhetővé tenni, vagy ezenfelül abban reménykedik, hogy nem törvényszerű, és egyszer talán vége lesz. Darwin agnosztikusként persze az első „megoldás” felé hajlott, miközben nem „sikerült” maradéktalanul szakítania a másikkal.

Hívók és ateisták egyetérthetnek, egyetérthetünk abban, hogy ha sikerülne meggyőzően igazolni az élet spontán keletkezését, akkor indokolatlan lenne természetfeletti teremtőben és bármiféle túlvilági életben hinni. Tudomány és vallás, ha valahol, akkor itt találkozik. Ha valahol a tudomány kizárhatná Istent, akkor itt, és sokan igyekeznek azon, hogy ez végre-valahára megtörténjen. Persze akkor még mindig lehetne azt mondani: Isten eleve olyannak teremtette az anyagot, hogy spontán kialakuljon az élet. Ez azonban már nem lenne több lassan elcsendesülő utóvédharcnál. Dawkins, „Darwin meleg kis tócsája”³² nyomán kikel azok ellen, akik arra hivatkozva vetik el a spontán abiogenezist, hogy bár jelenleg az élet fennmaradásának minden feltétele adott, mégsem figyelhetjük meg a kialakulását. Ezzel szemben arra hivatkozik, hogy az élet kialakulásának kezdeti feltételei mások kellett hogy legyenek, mint (jelenlegi) fennmaradásának. Tegyük hozzá: a bizonyítási teher azokon van, akik ezt állítják, amíg elő nem rukkolnak valóban kísérletileg igazolható mechanizmussal. Dawkins és más sem, azóta sem ismer ilyet. De mintha elfeledkezne az *Istenni téveszme* harciasságáról, úgy tesz, mintha két lehetőséget engedne meg: „Az élet spontán kialakulása nyilvánvalóan nagyon ritka esemény, azonban csak egyszer kellett megtörténnie, akár természetes, akár természetfeletti okból következett be.”³³ – Azt is tegyük hozzá: „természetes”, hogy a természetes kizárja a természetfelettit és fordítva. A „természetfeletti” különben is az elme vírusa...

Dawkins érdekes módon, de nagyon szellemesen azt állítja, hogy nincs igazán szükségünk az élet keletkezésének elfogadható elméletére, „sőt kissé még izgulhatunk is amiatt, hogy valaki kitalál valamilyen túl hihető teóriát”. Ezzel a Fermi-paradoxonra utal: „Hol vannak a többiek?” Vagyis miért nem kerültünk még kapcsolatba a világegyetem máshol élő teremtményeivel. Becslések szerint Tejút-rendszerünkben nagyjából egymilliárd bolygó lehet, és ha a mienk az egyetlen étellel teli, akkor annak valószínűsége, hogy egy bolygón életalakuljon ki, nem sokkal több, mint egy az egymilliárdhoz. „Ennélfogva a bolygónkon kialakult élet keletkezésére vonatkozó elmélet határozottan *nem* lehet meggyőző! Ha az lenne, az életnek általánosnak kellene lennie a galaxisban. Lehet, hogy az is, viszont ebben az esetben könnyen elfogadható elméletre van szükségünk. Am nincs rá bizonyítékunk, hogy bolygónkon kívül is létezik élet, ezért az a legkevesebb, hogy csak egy valószínűtlen elmélet birtoklására vagyunk feljogosítva.”³⁴ A kérdés akkor már csak az, hogy meg tudjuk-e (majd) különböztetni a valószínűtlent a lehetetlentől...

Almár Iván 26 pontban, szintén a Fermi-paradoxonból kiindulva foglalja össze az élet megjelenésével kapcsolatos problémákat.³⁵ Mégpedig Dawkinsnál sokkal szerényebben és alázatosabban. Mindegyikben szembeállítja az ismertet az ismeretlenel. Persze mint előljáróban leszögezi, a lista, amellet, hogy többé-kevésbé szubjektív (tegyük hozzá, hogy a dolog természeténél fogva aligha lehet más módon), nem végleges. Hiszen a tudomány fejlődésével a „nem tudjuk”-ból „tudjuk” lehet, és fordítva. És az is előfordulhat, hogy valamely tényező érdektelennek bizonyul. – Jelen sorok írójának (persze erősen szubjektív) véleménye szerint a „tudjuk” után már

most is jó néhány helyen kérdőjel tehető. Nem is kell sokáig keresgélni, mindjárt itt ez: „1. *Tudjuk*, hogy a Világegyetem az ősrobbanással vette kezdetét 13,7 milliárd éve, *de nem tudjuk* egyértelműen megválaszolni, hogy miért és hogyan.” Az „egyértelműen” nyilván csak szépségflastrom, amíg nem tudjuk, hogy hogyan, addig a „miért”-re sem tudunk válaszolni. Amíg pedig ezeket nem tudjuk „egyértelműen”, addig azt is legfeljebb bizonyos valószínűséggel „tudhatjuk”, vagyis nem tudjuk, hogy a Világegyetem tényleg úgy és tényleg akkor vette-e kezdetét. Különbö is egyszeri, (számunkra) megismételhetetlen, analógia nélküli eseményről van szó.

„15. *Tudjuk*, hogy a komplex élet spontán megjelenése nagyon valószínűtlennek tűnő esemény, *de nem tudjuk*, hogy valójában mennyire valószínűtlen.” Ezt, mint a fentiekben utaltunk rá, „valójában” csak világnézeti alapon lehet tudni vagy nem tudni. Ha elfogadjuk, hogy minden valami, valaki nagyobbra mutat, akkor a mulandó élet csak arra mutathat, aki, amely örökké (bármit is jelentsen ez) él. Továbbá ha jelenkori analógiáink alapján elfogadjuk, hogy programozó nélküli programozást nem ismerünk, hozzátevé, hogy a programozó nem köteles minden egyes felhasználónak külön-külön személyesen nyilatkozni az általa készített programról. Ebben az esetben viszont: *tudjuk*, hogy a komplex élet spontán megjelenése lehetetlen esemény, és *tudjuk*, hogy valóban lehetetlen. (A mondat második felére „valójában” így nincs is szükség.) Erre azt lehetne mondani, hogy ez persze csak következtetés, és csak hit, amíg az élet feltételezett programozója, teremtője nem oszlat el mindenki benn minden kétséget. Vagyis: *hisszük*, hogy a komplex élet spontán megjelenése lehetetlen esemény, és *hisszük*, hogy valóban lehetetlen. De a jelen pont eredeti megfogalmazása is „valójában” erről szól. Amíg nem figyeljük meg a komplex élet spontán megjelenését, addig e 15. pont helyes megfogalmazása valahogy így hangzana: *tudjuk*, hogy a komplex élet spontán megjelenése nagyon valószínűtlen (nek tűnő) esemény, *de hisszük*, hogy valójában nem teljesen lehetetlen.

Az eredeti oxfordi, a Huxley–Wilberforce vitára gondolva figyeljünk a következőre: „19. *Tudjuk*, hogy a Földön néhány százmillió évvel a komplex életformák megjelenése után, mintegy 2 milliárd évvel, egyetlen faj az értelem és tudat vonatkozásában messze kiemelkedett az állatvilágból, *de nem tudjuk*, hogy ezt milyen körülmények okozták.” Itt is valami hasonlót mondhatunk, mint az 1. pontnál. Amíg nem ismerjük pontosan a körülményeket, mindenekelőtt azt a „körülmenyt”, amelynek, akinek következtében az ember túl akar látni, lépni, mutatni önmagán, addig az előzményekről való tudásunkkal is legyünk óvatosak.

Ha mindjárt az első pontra kitértünk, akkor említsük meg az utolsót is: „26. *Tudjuk*, hogy nagyon sok ismeretünk van már kozmikus környezetünkről, múltunkról és a természet törvényeiről, *de egyáltalán nem tudjuk*, hogy milyen lesz a jövőnk.” Pedig tudásunknak mindenekelőtt a jövőnket kellene szolgálnia. Kozmikus környezetünk, múltunk és a természet sok-sok törvényének ismeretében sem tudjuk például, jelen sorok írásának idejére utalva, hogy milyen távolabbi következményei lesznek a krími népszavazásnak.

Almár Ivánnal abban mindenestre maximálisan egyetérthetünk: „A »nem tudjuk« kérdések sokasága mutatja, hogy évtizedekig, évszázadokig, esetleg évezredekig munkát adhat[nak] a fizikusoknak, csillagászoknak, geofizikusoknak, biológusoknak stb. – már ha egyáltalán van még ennyi ideje az emberi civilizációnak.”³⁶ – Még sokkal több a munkájuk, ha a „tudjuk”-nak tartott megállapításokkal is elárasztjuk őket. *Tudjuk*, hogy elegendő, ha csak a világi okokat és célokat keresünk a múlt feltérképezéséhez és a jövő kifürkészéséhez? Ha a múlt, az eredet tervezetlenségével tervezünk a jövőre tekintve? Ha a tervezetlen tervezettséggel, vagyis a tervezettség illúzióként való beállításával szemben valójában a fordítottja igaz? Ha valójában mi terveztük azt a tervezetlenséget, amelynek jelen pillanatban Dawkins a leghangosabb szószólója?

■ Peter Higgs, a róla elnevezett Higgs-bozon megálmodója, aki tízéves kora óta ateistának vallja magát, sajnálja, hogy (tavaly) Nobel-díjjal jutalmazott sejtését „isteni részecskének” is nevezik. Fél, hogy a becenév „megerősíti a zavaros gondolkodást azok fejében, akik már eddig is zavarosan gondolkodtak. Ha elhiszik, hogy a teremtés hét napig tartott, akkor ők intelligensek lehetnek?”³⁷ Először is a bibliai elbeszélés szerint a teremtés „csak” hat napig tartott, a nyugalom napját nem kell hozzáadni. Akár szó szerint értjük, akár nem, a leírás szerint a hetedik nap már nem „munkaidő”. Másodszor, az elbeszélést szimbolikusan értők sem intelligensek? Dawkins szerint mindenestre szükségből annyira-amennyire eltűrhetők. Egyébként pedig miért kellene Isten létét vagy nemlétét bármilyen szubatomi részecskétől függővé tenni?

Végül a részecske helyett nézzünk valami kézzelfoghatóbbat, úgy illik, hogy a legnagyobb mutatványon belül is a legnagyobbat. Freund Tamás sokak által idézett interjúja akkor is meggondolandó, ha bőven kapott kritikát is: „Az ateista elképzelés szerint a tudat az anyagi agy működésének emergens tulajdonsága. Én úgy gondolom, az anyagnak nem lehet olyan emergens tulajdonsága, ami visszahat az őt létrehozó idegsejt-hálózatra. Már csak azért sem, mert ha kiveszünk egy szövetmintát az emberi agyból, és összehasonlítjuk a majom vagy a macska ugyanonnan kivett szövetmintájával, akkor közel ugyanannyi sejtet találunk, ugyanolyan típusúakat, a kapcsolódási törvényszerűségeik, a kommunikációra használt molekulák is egyformák. A fő különbség, hogy ezekből a kis agykérgi oszlopokból az emberi agyban jóval több van, mint egy majom vagy egy macska agyában. Ha valaki elhiszi, hogy csak mert ezekből az egységekből jóval többet pakolok egymás mellé, a hálózat generál egy nem anyagi jellegű éntudatot, az élet értelmén lamentáló elmét, akkor azt is el kell hinnie, hogy ha chipekől kapcsolunk össze egyre többet, akkor egyszer eljutunk egy számítógéphez, ami előbb-utóbb szintén kitermel magából egy elmét, ami majd az éterből visszahat, és programozza a gépet létrehozó chipek hálózatát. Ezért gondolom én, hogy az agyunk nem kitermeli, hanem befogadja az egyébként tér-idő dimenziókon kívül létező lelkünket. Az ateisták hite még nagyobb, mint az enyém, mert ők el tudják hinni, hogy az öntudatára ébredt emberi agy az ősrobbanással önmagából, önmagától és önmagáért keletkezett anyagi világ fejlődésének terméke lenne. Én ezt nem tudom elhinni, természettudományos bizonyítékaink pedig egyik álláspontra sincsenek.”³⁸

Az élet értelmén „lamentáló” tökéletlen elménkről is valami hasonlót mondhatunk, mint amit Dawkinsnak a zsiráf gégeidegén való lamentálásáról. Amíg nem figyeljük meg, hogy élettelen anyagból előáll az ember (akár hat szó szerinti, akár szimbolikus nap alatt), és nem bővül addig az agya, hogy elkezd gondolkodni az élet értelmén, addig tényleg nem lesz természettudományos bizonyítékunk. De nem elég bizonyíték az, hogy nem is lehet?

Köszönöm Dörömbözi János filozófus tanácsait, észrevételeit.

■ JEGYZETEK

1. Gary Wolf: *Battle of the New Atheism*. <http://old.richarddawkins.net/articles/228-battle-of-the-new-atheism> (2014. 02.16.)
2. www.newatheists.org (2014. 02. 16.)
3. Richard Dawkins: *Isteni téveszme*. (Ford. Kepes János) Nyitott Könyvműhely, Bp., 2007. Két fontos korábbi művét feltétlenül meg kell említenünk: Uő: *Az őnző gén* (Ford. Síklaki István) Gondolat, Bp., 1986; Uő: *A vak órásmester*. (Ford. Síklaki István, Simó György, Szentesi István) Akadémiai Kiadó – Mezőgazdasági Kiadó, Bp., 1994. Az *Isteni téveszme* c. művet és általában Dawkins vallásfelfogását sokan bírálták. Magyarul is megjelent Alister McGrath: *Dawkins Istene* (Ford. Both Előd) Kalligram, Pozsony, 2008. Vitéjüket habilitációs könyvemben ismertetem: Szentpétery Péter: *Omnia sunt facta per ipsum. Darwin hatása a teremtéshitre – teológiai és*

- emberi kérdések. Bp., 2008, EHE támogatásával, 198–204. Dawkins az *Isteni téveszmében* megfogalmazott nézeteinek bírálatai: Mezei Balázs: *Dawkins a vallásról*. Vigilia 2011. 2. sz. 82–92. Patsch Ferenc: *Görbe tükör a vallásnak. Az Isteni téveszme (2006) igazsága és igazságtalansága*. Uo. 93–102. Hankovszky Tamás: *Dawkins cáfolhatatlan cáfolata*. Uo. 103–113. Bernáth László: *Válasz Dawkins kérdésére*. Uo.: 147–152.
4. Stephen Hawking – Leonard Mlodinow: *A nagy terv*. (Ford.: Both Előd) Akkord Kiadó, Bp., 2011; *Now Stephen Hawking joins the New Atheists. Commentary. Originally printed in the 10th September 2010 issue of the Catholic Herald*. <http://archive.catholicherald.co.uk/article/10th-september-2010/14-now-stephen-hawking-joins-the-new-atheists> (2013. 09. 01.). A könyvvel kapcsolatban lásd Szentpétery Péter: *Trónfosztás, vagy csak behuny szemmel a trón előtt? Hozzászólás Brendel Mátvás írásához*. In: Magyar Tudomány 2012. 10. sz. 1248–1251. www.matud.iif.hu/2012/10/08.htm (2014. 02. 16.) Itt az előzményekre, a többi három hozzászólásra és a viszontválaszra is rá lehet keresni: www.matud.iif.hu/2012/10/Tartalom.htm (2014. 02. 16.) A vita utóhangja: Török Csaba: *Az értelem igénye. Miért van szüksége a teológiának a filozófiára?* Teológia 2012. 3–4. sz. 241–251.
5. Az új ateistákkal az *Új ateisták – régi-új ateizmus. Világhetosz, vallás, vitakultúra* c. frissen megjelent (2014. március 14.) írásomban foglalkoztam, in: Szabó Lajos (szerk.): *Teológia és kultúra*. Az Evangélikus Hittudományi Egyetem oktatóinak tanulmánykötete. Luther Kiadó, Bp., 2014. 91–103. Az adott terjedelemben nem térhettem ki minden említett érdemlő művükre, de szellemiségük, irányultságuk így is nyilvánvaló.
6. Richard Dawkins: *A legnagyobb mutatóvány. Az evolúció bizonyítékai*. (Ford. Kelemen László) Nyitott Könyvműhely, Bp., 2009.
7. Richard Dawkins: *A vak órásmester* (lásd 3. jegyzet). 8.
8. Uo. 75. skk.
9. Bernard Schweizer: *Hating God: The Untold Story of Misotheism*. Oxford University Press, 2011.
10. Uo. 10. sk.
11. Uo. 17. sk.
12. Richard Dawkins: *A legnagyobb mutatóvány*. 17. sk. A nemzeti tanterv szerint az iskoláknak tanítaniuk kell az evolúciót, de a kreacionizmus tanítása sincs megtiltva. Ennek alapján az Emmanuel College tanárai taníthatták azt, hogy az evolúció pusztán „elmélet”, amely nem különbözik attól, hogy a világ hat nap alatt jött létre. Nigel McQuoid igazgató szerint „fasiszta” dolog azt kijelenteni, hogy az iskolák ne fontolják meg a kreacionista elméleteket. Tania Branigan: *Top school's creationists preach value of biblical story over evolution. State-funded secondary teachers do not accept findings of Darwin*. The Guardian, Saturday 9 March 2002. 01. 17 GMT. www.theguardian.com/uk/2002/mar/09/schools.religion/print (2014. 03. 17.) Az iskola körüli vita azóta már rég lecsengett.
13. Richard Dawkins: *Az elme vírusai*. In: Uő: *Az ördög káplánja*. Válogatott tanulmányok (Ford. Angster László) Vince Kiadó, Bp., 2005. 169–190. A vallással való „fertőzöttséget” egy képzeletbeli orvosi könyv mintájára nyolc pontban írja le. A lényeg: a vallásos ember a tények ellenére vallásos. Az apostoli szukcesszióra alkalmazva: „a vírus érintés útján terjed – ha nem is szó szerint, mindenesetre ahhoz hasonlóan –, a fertőzött püspök kezétől az új pap feje tetején át.” 189.
14. Richard Dawkins: *A legnagyobb mutatóvány*. 18. sk. Az előző érsekről, Rowan Williamsről (2012 végéig) és XVI. Benedek pápáról (2013. február 28-ig) van szó.
15. Uo. 19.
16. Reinhard Junker: *Leben durch Sterben? Schöpfung, Heilsgeschichte und Evolution*. Hänssler, Stuttgart, 2¹⁹⁹⁴. 69.
17. Dawkins: *A legnagyobb mutatóvány*. 20.
18. Uo. 19.
19. John Lennox: *A tudomány valóban eltemette Istent?* (Ford. Padi Ferenc) Evangéliumi Kiadó, Bp., 2008. 43.
20. *I am Richard Dawkins, scientist, researcher, author of 12 books...* http://www.reddit.com/r/IAMa/comments/1ri1y9/i_am_richard_dawkins_scientist_researcher_author (2014. 03. 17.)
21. www.opened.io/#!/resources/675437 (2014. 03. 17.) Az eredeti vitáról lásd Szentpétery Péter: *Darwin, darwinizmus, keresztény emberkép. Miért vitatják egyesek az embernek az állatvilágból való származását?* Vallástudományi Szemle 2011. 1. sz. 11–27. http://www.zskf.hu/uploaded_bookshelf/5b5251c20a09958f.pdf (2014. 03. 22.) A Guardian másnapai beszámolója szerint 1860-nal ellentétben a vitában semmi vitriolos nem volt. A beszélgetés nem Darwin vagy az evolúció, hanem a vallás megválaszolatlan kérdései körül forgott. A szerző ezt kiábrándítóan találta, mivel az igazán fontosról nem esett szó, arról, hogy Darwin adta nekünk „az evolúció vizálló elméletét”, és ezt az eszmét ünnepeljük. Dawkinst ateistaként jobban ismerik, mint kiváló evolúcióbíológusként vagy tudománynépszerűsítőként. – Nyilván nem véletlenül, ha az előbbit az utóbbiak szerves részének tekintik. – A vita vagy inkább beszélgetés kellemes, barátságos légkörben zajlott, és persze Dawkins volt a nyerő. Adam Rutherford: *Dawkins takes on the ex-bishop. Battle of Oxford heavyweight over evolution turns into a bit of a love-up. Adam Rutherford keeps score*. Theguardian.com Friday 13 February 2009 16.27 GMT. www.theguardian.com/science/blog/2009/feb/13/dawkins-harries-debate (2014. 03. 17.)
22. Richard Dawkins: *A legnagyobb mutatóvány*. 381. sk. Egyáltalán nem biztos, hogy a *nervus laryngeus recurrens* a tökéletlen tervezettség, azaz a tervezetlenség példája. Az ideg elágazásai az aortaív megkerülésekor a szív idegfonatába (*plexus cardialis*) kerülnek. Felfelé tartva részt vesz a nyelőcső és a légcső, továbbá az alsógarat-összeszorító izom (*constrictor pharyngis inferior*) beidegzésében is. Így már nem nevezhető feleslegesnek az útja. Amúgy a gége felső részének beidegzése valóban rövid úton történik (*nervus laryngeus superior*). Az ún. csökevényes szerveknél és más tökéletlennek tartott megoldásoknál már sokszor kiderült, hogy elharmarkodott (volt) az ilyen szemlélet. Lásd Casey Luskin: *Medical Considerations for the Intelligent Design of the Recurrent Laryngeal Nerve*. October 16, 2010 8:31 AM www.evolutionnews.org/2010/10/medical_considerations_for_the039221.html (2014. 03. 22.) Itt az előző három cikkre és irodalomra is rá lehet keresni.
23. Uo. 389. Kiemelés az eredetiben.

24. Walter James ReMine: *The Biotic Message: Evolution versus Message Theory*. St. Paul Science Publishers, Saint Paul, Minnesota, 1993. 20. A szerző mérnök, matematikus, informatikus, az Intelligent Design elmélet ismert képviselője.
25. Uo. 26.
26. Daniel C. Dennett: *Darwin veszélyes ideája*. (Ford. Kampis György – Kavetzky Péter). Typotex, Bp., 2008. 561.
27. Richard Dawkins: *A legnagyobb mutatóvány*. 411. A probléma szempontjából nem lényeges, hogy a kifejezés közismerten Leibniztől származik.
28. Uo. 414.
29. Uo. 420.
30. Uo. 421.
31. Uo.
32. Darwin fia, Francis idézi apja megjegyzését 1871-ből, Darwin összegyűjtött leveleivel kapcsolatban (1887): „Gyakran mondják, hogy jelenleg is léteznek azok a viszonyok, amelyek az első eleven organizmusok kialakulásához szükségesek, és amelyek mindig is léteztek. Ám ha (és ó, milyen nagy ha!) valamely meleg kis tócsában benne van minden ammónia- és foszforsó, van fény, hő, elektromosság és egyebek ahhoz, hogy kémiai úton kialakuljon egy olyan fehérjevegyület, amely kész további, még bonyolultabb változásokra, akkor ez az anyag ma azonnal elpusztul és felszívódik, aminek nem lenne szabad megtörténnie az eleven teremtmények kialakulása előtt.” Uo. 437. sk.
33. Uo. 438.
34. Uo. 441. sk.
35. Almár Iván: *Eredetünk és túlélésünk komplex feltételei. Amit erről a tudomány már tud, és amit nem*. Természet Világa 2014. január. 29–31. Az idézetekben kiemelések az eredetiben.
36. Uo. 31.
37. Decca Aitkenhead: *Egy Nobel-díjas, aki a mai akadémiai rendszer számára nem lenne elég termelékeny*. (Ford. Bencze Gyula) Természet Világa 2014. január 19. A bírált kijelentéstől függetlenül nagyon tanulságos, amit a mai tudomány „termelékenység”-centrikusságáról mond.
38. Szőnyi Szilárd (szerk.): *Istenadta. Vallomások tehetségről és felelősségről*. Heti Válasz Kiadó, Bp., 2011. 126.

